

ARTYKUŁY

Jolanta Kowalik

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie · University of Warmia and Mazury in Olsztyn

 <https://orcid.org/0000-0003-4801-5896>

URZĘDNICY SĄDOWI DEPARTAMENTU / IZBY CYWILNEJ WILEŃSKIEGO SĄDU GŁÓWNEGO W LATACH 1802–1853

SUMMARY

Court clerks of the department / civil chamber of the Vilnius Main Court in 1802–1853

The years of Partitions were a time of transformation of all areas of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. Processes of assimilation with the occupying countries took place in every part of the partition. The unification of the state administration in the Polish territories incorporated into Russia proceeded in stages. It took relatively the longest in the legal system and judicial administration. By the decision of Catherine II in the Vilnius governorate, the 3rd Statute of Lithuania remained the most important source of law, the official language was still Polish, and the nobility gathered every three years for election assemblies in order to select candidates for land offices. These rules were confirmed by successive tsars sitting on the Russian throne.

Inevitable changes in the judiciary took place during the reign of tsar Nicholas I, and the complete abolition of Polish-Lithuanian legal norms in western governorates finally took place in 1840.

The purpose of this article is to trace the composition of the officials of the civil department (then chamber) of the Vilnius Main Court and to draw a collective portrait of them. The analysis will take into account: origin, education, religion, property, career history, received awards and achieved levels of promotion according to the rank table in force in the Russian Empire. Interpretation of the collected material will also allow to trace the processes taking place in the judiciary of the Vilnius Governorate under the influence of the changing political situation resulting from the progressive Russification.

KEYWORDS: personal forms, Vilnius governorate, Russian Empire, court officials, Vilnius Main Court

STRESZCZENIE

Lata zaborów to czas przemian zachodzących na terenach całej byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W każdej części zaborowej zachodziły określone procesy asymilacyjne z okupującymi je państwami. Unifikacja administracji państwowej na ziemiach polskich wcielonych do Rosji postępowała etapowo. Stosunkowo najdłużej przebiegała w systemie prawnym i administracji sądowej. Decyzją Katarzyny II w guberni wileńskiej najważniejszym źródłem prawa pozostał III Statut Litewski, językiem urzędowym nadal był polski, a szlachta zbierała się co trzy lata na sejmiki elekcyjne w celu wyłonienia kandydatów na urzędy ziemskie. Zasady te potwierdzali kolejni carowie zasiadający na rosyjskim tronie. Nieuchronne zmiany w wymiarze sprawiedliwości zaszły za panowania Mikołaja I, a do całkowitego zniesienia polsko-litewskich norm prawnych w guberniach zachodnich doszło ostatecznie w 1840 r.

Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie składu personalnego urzędników departamentu cywilnego (następnie izby cywilnej) Wileńskiego Sądu Głównego oraz nakreślenie ich portretu zbiorowego. W analizie będą brane pod uwagę: pochodzenie, wykształcenie, wyznanie, majątek, przebieg kariery, otrzymane nagrody oraz osiągnięte stopnie awansu według obowiązującej w Cesarstwie Rosyjskim tabeli rang. Interpretacja zebranego materiału pozwoli także na prześledzenie procesów zachodzących w sądownictwie guberni wileńskiej pod wpływem zmieniającej się sytuacji politycznej, wynikającej z postępującej rusyfikacji.

SŁOWA KLUCZOWE: formularze osobowe, gubernia wileńska, Imperium Rosyjskie, urzędnicy sądowi, Wileński Sąd Główny

Wprowadzenie

W latach zaborów dochodziło do szeregu przemian we wszystkich częściach podzielonej byłej Rzeczypospolitej. W każdym z zaborów zachodziły procesy asymilacyjne z okupującymi je państwami. W przypadku wschodnich terenów rusyfikacja następowała na wielu płaszczyznach: kulturowej, naukowej, społecznej i politycznej. Unifikacja administracji państwowej na ziemiach polskich wcielonych do Rosji postępowała etapowo. Stosunkowo najdłużej przebiegała w systemie prawnym i administracji sądowej. Było to związane z trudnościami ustawodawczymi samego imperium, nieposiadającego własnego usystematyzowanego zbioru praw. Rządzący zdawali sobie sprawę z negatywnych konsekwencji, jakie mogłaby przynieść nagła zmiana w prawodawstwie na byłych ziemiach polskich. Dlatego już decyzją Katarzyny II w zabranych prowincjach wznowiono działalność sądów przedzaborowych. W guberni wileńskiej najważniejszym źródłem prawa był nadal III Statut Litewski z 1588 r., językiem urzędowym pozostał polski, a szlachta zbierała się co trzy lata na sejmiki elekcyjne w celu wyłonienia kandydatów na urzędy ziemskie. Podobnie postąpił Paweł I,

pozostawiając dotychczasowe prawodawstwo i wymiar sprawiedliwości w rękach miejscowej szlachty¹.

Przejęcie tronu przez Aleksandra I nie wpłynęło istotnie na zmiany w lokalnej strukturze sądownictwa. W dalszym ciągu dla stanu szlacheckiego podstawowymi instytucjami wymiaru sprawiedliwości były sądy ziemskie oraz grodzkie. Dodatkowo 31 grudnia 1801 r. car wznowił działanie sądów głównych (w miejsce zlikwidowanego Trybunału Litewskiego), rozdzielając je na dwa departamenty: karny i cywilny². Następnie, w 1810 r., monarcha powołał sądy graniczne³.

Powstanie listopadowe przyspieszyło nieuchronne zmiany administracyjne na terenie wszystkich przyłączonych guberni zachodnich. Stopniowo wypierano język polski z życia codziennego mieszkańców ziem zabranych oraz instytucji państwowych i oświatowych na rzecz języka rosyjskiego. Istotne okazały się lata 1831 i 1832, kiedy to zlikwidowano szlacheckie urzędy ziemskie, wprowadzając rosyjski system sądownictwa, ustanowiony przez Katarzynę II. Dnia 11 stycznia 1832 r. Mikołaj I zlikwidował urzędy podkomorzego, woźnych, komorników i chorążych⁴. Do całkowitego zniesienia polsko-litewskich norm prawnych na omawianym terenie doszło ostatecznie w 1840 r.⁵

Sądy Główne były sądami drugiej instancji, czyli instytucją odwoławczą od wyroków sądów ziemskich, powiatowych, granicznych i miejskich. Do sądu cywilnego kierowane były przede wszystkim sprawy z zakresu prawa majątkowego. Sąd też miał prawo do wydawania pozwoleń na zwoływanie sądów polubownych. Od decyzji Sądu Głównego można było się odwołać tylko do Senatu. Na czele departamentu stał prezydent, konsyliarz⁶ i czterech asesorów. Nad kancelarią czuwał sekretarz. Sesje trwały od 1 października do 30 czerwca. Każdy sędzia piastował stanowisko przez okres trzech lat. Asesorowie byli wybierani podczas zgromadzeń szlachty na sejmikach elekcyjnych. Na przewodniczącego szlachta musiała wybierać po dwóch kandydatów, następnie ich nazwiska były przedstawiane Senatowi, a ostateczny skład był zatwierdzany przez samego władcę⁷.

Decyzją cara Mikołaja I w dniu 30 października 1831 r. departamenty Sądu Głównego przemianowano na ich rosyjski odpowiednik, czyli izby. Kolejnym dekretem monarszym, z 6 grudnia 1831 r., w którym wprowadzono nowe prawo

¹ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Prawo i sądy na zabranych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XIX w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, t. 55, z. 1, s. 65–66.

² *Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii* [dalej: PSZRI], sobranie 1, t. 26, nr 20 096.

³ *Ibidem*, sobranie 1, t. 31, nr 24 370.

⁴ *Ibidem*, nr 5068.

⁵ PSZRI, sobranie 2, nr 13 591.

⁶ Inaczej zastępca prezydenta, zwany także towarzyszem prezydenta lub siewietnikiem.

⁷ A. Korowicki, *Proces cywilny litewski*, Wilno 1822, s. 63–69; N.I. Kuznecov, V.A. Šelkoplá, *Istoriá gosudarstva i prava Belarusi*, Minsk 1999, s. 117; PSZRI, sobranie 1, t. 27, nr 20 273.

wyborcze, w tym zawarto również artykuły o wyborze poszczególnych urzędników sądowych. Szlachcie całego imperium zezwolono na wybór przewodniczących izb Sądów Głównych podczas zgromadzeń szlacheckich⁸. Wyjątek uczyniono dla guberni zachodnich. W wyniku popowstaniowych represji Mikołaj I odebrał szlachcie dotychczasowy przywilej i sam miał decydować o nominacji prezesów⁹. Zmieniła się również procedura powoływania asesorów: jeden pochodził z wyboru rządu i dwóch kolejnych od szlachty. Wydłużono również kadencję prezydentów do 6 lat służby, a asesorom pozostawiono 3-letni okres pracy¹⁰.

Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie składu personalnego urzędników departamentu (następnie izby cywilnej) Wileńskiego Sądu Głównego oraz nakreślenie ich portretu zbiorowego. W analizie będą brane pod uwagę: pochodzenie, wykształcenie, wyznanie, majątek, przebieg kariery, otrzymane nagrody oraz osiągnięte stopnie awansu według obowiązującej w carskiej Rosji tabeli rang. Interpretacja zebranego materiału pozwoli także na prześledzenie procesów zachodzących w sądownictwie guberni wileńskiej pod wpływem zmieniającej się sytuacji politycznej, wynikającej z postępującej rusyfikacji.

Podstawową bazę archiwalną, z której pochodzą informacje o pracownikach sądowych, stanowią formularze osobowe zgromadzone w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie. Źródłami, które pozwoliły uzupełnić brakujące nazwiska pracowników, były kalendarze polityczne oraz *pamiętnyke kniżki*. Pełny skład sądu w latach 1802–1853 przedstawiają tabele: 1, 2, 3.

Analizie zostanie poddanych łącznie 55 osób, które w latach 1802–1853 piastowały stanowiska urzędnicze w departamencie cywilnym (od 1831 r. w izbie cywilnej) Wileńskiego Sądu Głównego. Łącznie w omawianych latach było to 60 osób, lecz nie o wszystkich udało się zebrać szczegółowe informacje. W zgromadzonych materiałach archiwalnych brakuje danych o Stanisławie Niepokojczyckim, Tadeuszu Platerze, Antonim Kwiatkowskim, Józefie Biegańskim, Aleksym Syreniu oraz Czernowie, którzy ostatecznie zostali pominięci w badaniach jakościowych.

⁸ M.A. Dmitriew, *Glavy iz vospominanij moej žizni*, Moskwa 1998, s. 254–256.

⁹ Zasady wyborów prezesów izb cywilnych Sądów Głównych w guberniach zachodnich były w następnych latach regulowane poszczególnymi rozporządzeniami monarchy. Z ukazów carskich opublikowanych na stronach „Tygodnika Petersburskiego” z 1835 r. wynika, że prezydenci izby cywilnej w guberni wileńskiej, grodzieńskiej, mińskiej i w obwodzie białostockim byli nadal obierani przez szlachtę podczas sejmików. W wyniku kolejnej decyzji Mikołaja I z 1843 r. nominacja osób na przewodniczących Sądów Głównych została przekazana ministrowi sprawiedliwości. Uzyskał on także uprawnienie do wskazania prezydentów izb w tych guberniach, gdzie byli oni wybierani przez szlachtę, ale z przyczyn prawnych nie mogli zostać zatwierdzeni na to stanowisko. Zob. „Tygodnik Petersburski”, nr 16 z 26 lutego/10 marca 1835 r.; *ibidem*, nr 43 z 8/20 czerwca 1843.

¹⁰ *Svod Zakonov Rossijskoj Imperii*, t. 3, *Svod ustawov o službe graždanskoj*, cz. 2, Sankt-Peterburg 1857, s. 3.

Tabela 1

Pracownicy departamentu Wileńskiego Sądu Głównego w latach 1802–1823

Stanowisko	1802–1805*	1806–1808	1809–1812	1812–1815	1815–1818	1819–1821	1821–1823
Prezydent	Michał Römer	Antoni Lau- dański	Antoni Lau- dański	<i>vacat</i>	Antoni Lau- dański	Józef Komar	Szymon Za- wisza
Konsyliarz	Iwan Kranz	Iwan Kranz	Iwan Kranz	Wincenty Rogalski	Wincenty Rogalski	Wincenty Rogalski	Wincenty Rogalski
Asesorowie	Jan Baliński, Tomasz Umia- stowski, Wincenty Zaleski, Aleksander Rosochacki	Barnaba Dederko, Stanisław Mikulski, Włodzimierz Gadon, Jan Warmicki	Justyn Dowgiąło, Gasper Roma- nowicz, kniaź Antoni Giedrojć, Paweł Łopa- ciński	Gasper Roma- nowicz, Franciszek <i>Czyż</i> , Adam Kocięł, Stanisław Nie- pokojczycki	Jan Wawrzecki, Gasper Roma- nowicz, Wincenty Małecki, Józef Podbe- reski	Wincenty Ma- łecki, Tadeusz Hrabia Plater, Antoni Kwiat- kowski, Józef Biegański	Fabian Świą- tecki, Ludwik Woł- łowicz, Marcin Rent, Stanisław Paszkiewicz
Sekretarz	Wacław Klu- kowski	Wincenty Dobrzański	Wincenty Dobrzański	Wincenty Dobrzański	Wincenty Dobrzański	Wincenty Dobrzański	Wincenty Dobrzański

* Podane zakresy liczbowe to lata pełnienia kadencji sędziowskich, które trwały do 1831 r. przez trzy lata. Po tym roku wydłużono okres pełnienia funkcji prezesów izb sądowych do 6 lat. Autorzy pozostawili przyjęty podział czasowy ze względu na cykliczność odbywania się sejmików.

Źródło: Lietuvos valstybės istorijos archyvas [dalej: LVIA], f. 381, sygn. 15, inw. 177; *ibidem*, f. 381, sygn. 15, inw. 184; *ibidem*, f. 381, sygn. 15, inw. 190; *ibidem*, f. 447, sygn. 3, inw. 696; *ibidem*, f. 447, sygn. 3, inw. 752; *Kalendarz Polityczny dla Wydziału Uniwersytetu Impe-
ratorskiego Wileńskiego*, Wilno 1806–1823.

Tabela 2

Pracownicy departamentu/izby cywilnej Wileńskiego Sądu Głównego w latach 1824–1843

Stanowisko	1824–1826	1827–1829	1830–1833	1834–1837	1837–1839	1840–1843
Prezydent	Szymon Zawisza	Wincenty Dogwałdo	Józef Syruć	Gasper Billewicz	Gasper Billewicz	Aleksiej Konoplin
Konsyliarz/ towarzysz prezydenta	Wincenty Rogalski	Wincenty Rogalski	Dominik Witowski	Dominik Witowski	Dominik Witowski	Iwan Kirow (od 1842 r.)
Asesorowie	Wincenty Małeckie, Ludwik Wołłowicz, Marcin Rent, Wincenty Pruszyński	Anzgary Masłowski, Kacper Billewicz, Konstanty Herubowicz, Wincenty Małeckie	Anzgary Masłowski, Alojzy Jankowski, Piotr Olechnowicz, Wincenty Wiszniewski	Michał Bobrow – z wyboru władzy, Anzgary Masłowski, Alojzy Jankowski, Wincenty Wiszniewski	Michał Bobrow – z wyboru władzy, Fabian Świętecki, Anzgary Masłowski, Józef Hoppen	Michał Bobrow – z wyboru władzy, Piotr Olechnowicz, Anzgary Masłowski
Sekretarz	Wincenty Dogwałdo	Wincenty Dogwałdo	Wincenty Dogwałdo	Wincenty Dogwałdo	Wincenty Dogwałdo	I oddziału Zachary Jaworski, II oddziału Aleksander Chmielewski

Źródło: LVIA, f. 381, sygn. 15, inw. 177; *ibidem*, f. 381, sygn. 15, inw. 184; *ibidem*, f. 381, sygn. 15, inw. 190; *ibidem*, f. 447, sygn. 3, inw. 696; *ibidem*, f. 447, sygn. 3, inw. 752.

Tabela 3

Pracownicy izby cywilnej Wileńskiego Sądu Głównego w latach 1844–1853

Stanowisko	1844–1846	1847–1850	1850–1853
Prezydent	(?) Czernow* Edward von Kejt	Edward von Kejt	Jan Czechowicz
Towarzysz prezydenta	Iwan Kirow	Aleksy Syreń	Szymon Możniewski
Asesor	Grzegorz Chodolej – z wyboru władzy, Adam Dauksza, Piotr Olechnowicz	Grzegorz Chodolej – z wyboru władzy, od szlachty Bernard Kudorowski, Józef Mikosza	Grzegorz Chodolej – z wyboru władzy, Bernard Kudorowski, Józef Mikosza
Sekretarz	Kazimierz Pacynko, Karol Troskoleński	Kazimierz Pacynko, Karol Troskoleński	Kazimierz Pacynko

* Jak zostało podane na łamach „Tygodnika Petersburskiego”, od listopada 1844 r. do lutego 1845 r. funkcję prezesa wileńskiej izby cywilnej z nakazu władzy carskiej pełniła osoba o nazwisku Czernow. Niestety, nie udało się ustalić pełnych danych personalnych tego urzędnika. Z artykułu wynika, że osiągnął stopień rangowy radcy stanu i był prezydentem kijowskiej izby cywilnej. W lutym 1845 r., w wyniku ponownej decyzji cara, powrócił do Kijowa na to samo stanowisko. Zob. „Tygodnik Petersburski”, nr 86 z 3/15 listopada 1844; *ibidem*, nr 15 z 23 luty/7 marca 1845 r.

Źródło: LVIA, f. 381, sygn. 15, inw. 177; *ibidem*, f. 381, sygn. 15, inw. 184; *ibidem*, f. 381, sygn. 15, inw. 190; *ibidem*, f. 447, sygn. 3, inw. 696; *ibidem*, f. 447, sygn. 3, inw. 752; *Kalendarz Polityczny dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego*, Wilno 1806–1823; *Pamiatnye kniżki wilenskoj gubernii, Wil'nūs 1845–1853*.

Pochodzenie stanowe, terytorialne i wyznaczenie

Z zachowanych formularzy osobowych wynika, że prawie 91 procent urzędników wywodziło się ze stanu szlacheckiego. Tylko 5 osób pochodziło z innych grup społecznych. Byli to: Iwan Kranz – został określony w spiskach jako cudzoziemiec, Michał Bobrow – jako syn wachmistrza, Grzegorz Chodolej – syn ober-oficera, Zachary Jaworski ze stanu duchownego, a Iwan Kirow ze służby przykazowej¹¹. Wymienione osoby nie były też rdzennymi mieszkańcami guberni wileńskiej,

¹¹ W Imperium Rosyjskim określenie ludzi pochodzących z nieuprzywilejowanego stanu, których rekrutowano do służby państwowej, przede wszystkim do pracy kancelaryjnej. *Vide* szerzej: HN.F. Demidova, *Slużilaâ bürokračiâ v Rossii XVII v. i ee rol' v formirovanii absolütizma*, Moskwa 1987.

o czym świadczy chociażby przebieg ich kariery. Trudno ustalić dokładne pochodzenie geograficzne Iwana Kranza. Na podstawie spisu urzędowego wiadomo, że nie posiadał żadnego majątku w guberni wileńskiej, rozpoczął karierę w 1784 r. w 3. Departamencie Senatu, a więc w Petersburgu. W 1789 r. przeniesiony został do 1. Departamentu Senatu. Dopiero w 1802 r. skierowano go do departamentu cywilnego Wileńskiego Sądu Głównego jako konsyliarza¹². O kolejnych osobach formularze dostarczają więcej informacji. Michał Bobrow rozpoczął karierę w 1813 r. w kancelarii kaukaskiego rządu gubernialnego, w 1816 r. został przeniesiony do biura litewsko-wileńskiego rządu gubernialnego. Od tego czasu jego kariera urzędnicza rozwijała się już w Wilnie. Zakupił również dom w tym mieście. Grzegorz Chodolej zaczął karierę w wojsku. W 1827 r. wstąpił do zadunajskiego grenadierskiego pułku feldmarszałka grafa Rumiancowa. Dopiero w 1836 r., po wystosowaniu prośby, został skierowany do sztabu wileńskiego rządu gubernialnego na stanowisko protokolisty. O jego innym pochodzeniu może świadczyć chociażby fakt, że w czasie służby wojskowej brał udział w walkach przeciwko uczestnikom powstania listopadowego. Po osiedleniu się w guberni wileńskiej zakupił w powiecie wileńskim dom¹³. Iwan Kirow w 1806 r. rozpoczął służbę w guberni kostromskiej w galicyjskim powiatowym sądzie jako podkancelarzysta. W 1822 r., z polecenia władzy, przeniesiono go do kancelarii izby skarbowej w Astrachaniu. Następnie, w 1837 r., został skierowany do mińskiej izby sądu cywilnego jako towarzysz prezydenta, a w 1842 r. przeniesiony do wileńskiego sądu na to samo stanowisko¹⁴. Zachary Jaworski kończył naukę w podolskim seminarium duchownym. Następnie skierowano go do miejscowej izby skarbowej, gdzie pracował jako kopista¹⁵.

Poruszając kwestię przynależności terytorialnej urzędników sądowych, warto również odnieść się do pozostałych urzędników, którzy przybyli do guberni wileńskiej w celu objęcia pracy. Na stanowiskach sędziowskich, zwłaszcza z wyboru władzy, pojawiają się nazwiska obcokrajowców, często rosyjskiego pochodzenia. Osobami wywodzącymi się spoza guberni, z wyjątkiem wspomnianych wyżej trzech urzędników, byli Aleksiej Konoplin, Edward von Kejt, Iwan Kirow i Szymon Moźniewski. Jedyną osobą na wysokim stanowisku, która z dużym prawdopodobieństwem pochodziła z omawianej guberni był szlachcic Jan Czechowicz. O jego przynależności terytorialnej dowodzi posiadany przez niego rodowy majątek w powiecie świecińskim.

¹² LVIA, f. 447, inw. 3, sygn. 752.

¹³ *Ibidem*, f. 38, inw. 15, sygn. 184.

¹⁴ *Ibidem*, f. 381, inw. 15, sygn. 177.

¹⁵ *Ibidem*.

W kwestii wyznaniowych, dopiero od połowy lat 30. XIX w. wymagano od urzędnika podania informacji w formularzach dotyczącej wiary. Na podstawie dostępnych źródeł wiadomo o 22 osobach, które jednoznacznie zadeklarowały swoją wiarę w spisie urzędniczym. Przeważająca większość z nich (15 osób) była wyznania rzymskokatolickiego. Greko-rosyjskie zadeklarowały 3 osoby (Michał Bobrow, Zachary Jaworski, Iwan Kirow), prawosławne – 2 (Aleksiej Konoplin oraz Szymon Moźniewski) oraz luterańskie – 1 osoba (Edward von Kejt), a więc były to osoby w większości spoza guberni wileńskiej. Tak duży procent osób przyznających się do wyznania rzymskokatolickiego wiązał się z utrzymującą się wciąż dominującą pozycją katolicyzmu na ziemiach polsko-litewskich w XIX w. Mimo prowadzonej rusyfikacji, także w sferze religii, według szacunków historyka Leszka Zasztowta liczba ludności rzymskokatolickiej w guberni wileńskiej w latach 40. XIX w. wynosiła 1 116 660 i była to największa liczba katolików spośród pozostałych guberni zachodnich¹⁶.

Majątek

Na wstępie należy zaznaczyć, że posiadanie dóbr ziemskich w przypadku sądów szlacheckich było podstawą uczestnictwa w sejmikach i uzyskania prawa do bycia wybieralnym na urząd. Regulowały to kolejne ukazy carów. W 1802 r., za panowania Aleksandra I, wydano ukaz, w którym dopuszczono do sejmików szlachtę płacącą podatki lub dzierżawiącą ziemię państwową lub prywatną¹⁷. Trzy lata później przedstawiono nowe zasady przeprowadzania elekcji. Ich główną treścią było wprowadzenie cenzusu majątkowego dla szlachty biorącej udział w sejmikach. Prawo głosu uzyskali szlachcice powyżej 18. roku życia władający majątkiem nieruchomym, składającym się minimum z ośmiu dymów, przynoszącym roczny dochód w wysokości co najmniej 150 rubli. Na stanowiska urzędnicze nie mogły być wybierane osoby poniżej 24. roku życia¹⁸.

Kolejne zmiany zaszły po wstąpieniu na tron Mikołaja I. Tuż po klęsce powstania, 6 grudnia 1831 r., wcielono w życie manifest carski wprowadzający nowe prawo wyborcze. Bierne prawo uzyskały osoby, które ukończyły 21 lat. Kolejnymi warunkami, jakie powinna spełniać osoba, aby móc aktywnie uczestniczyć w sejmikach elekcyjnych, były: czystość, moralność, posiadanie majątku nieruchomego oraz figurowanie w księdze genologicznej w tej guberni, w której zebraniu uczestniczyła. Szlachcic powinien również posiadać minimum XIV

¹⁶ L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 60–61.

¹⁷ PSZRI, sobranie 1, t. 27, nr 20 287.

¹⁸ *Ibidem*, t. 28, nr 21 646.

klasę rangi otrzymaną w czasie pełnienia służby lub mieć trzyletnie doświadczenie na jednym ze stanowisk obieranych przez szlachtę. Bezpośrednie prawo wyborcze należało do szlachty, która posiadała w swoich dobrach minimum stu chłopów pańszczyźnianych lub stu osadników mieszkających w majątku, a także zarządzała nie mniej niż trzema tysiącami akrów ziemi w jednej z guberni¹⁹.

W formularzach osobowych wielkość majątków ziemskich była szacowana na podstawie posiadania liczby chłopów pańszczyźnianych (stosowano formułę „dusz męskiej płci”) spisywanych podczas tzw. rejestrów spisowych przeprowadzanych co kilka lat przez władze carskie. W związku z tym niniejsza analiza będzie opierała się na liczbie chłopów pańszczyźnianych podanych w spisach.

Analizując tę kwestię, tylko 7 osób na 55 badanych nie posiadało żadnego majątku. Byli to Iwan Kirow, Zachary Jaworski, Aleksander Chmielewski, Edward von Kejt, Bernard Kudorowski i Szymon Moźniewski. Były to głównie osoby wybierane na stanowisko z nominacji władzy, a więc kryterium majątkowego nie brano pod uwagę. Z kolei Włodzimierz Gadon, Kazimierz Pacynko i Karol Troskołański dysponowali majątkiem ziemskim bez poddanych, a Michał Bobrow posiadał zakupiony dom w Wilnie.

Pozostałe 44 osoby były właścicielami ziemskimi z chłopami pańszczyźnianymi. Majątki większości z nich były skupione na terytorium guberni wileńskiej. Wyjątek stanowił przybyły do Wilna w 1840 r. Aleksiej Konoplin, który władał 7 duszami w guberni moskiewskiej. W kwestii charakterystyki wielkości majątków należy wspomnieć, że największą liczbą chłopów pańszczyźnianych, 1739, dysponował Michał Römer. Następny w kolejności był Józef Komar, który wykazał w spisie 1200 chłopów pańszczyźnianych. Powyżej 700 dusz posiadali Jan Baliński i Tomasz Umiastowski. Do kolejnych większych właścicieli dusz chłopskich można zaliczyć Barnabę Dederkę (340) oraz Franciszka Czyża (310). Ponad 200 chłopów pańszczyźnianych w swoich dobrach posiadało 6 osób (Antoni Laudański, Justyn Dowgiałło, Wincenty Małecki, Ludwik Wołowicz, Alojzy Jankowski, Gasper Billewicz), a powyżej 100 już 12 osób²⁰. Pozostali urzędnicy, z Aleksiejem Konoplinem włącznie, zarządzali gospodarstwem poniżej 100 dusz. Można też zaliczyć ich w poczet tzw. drobnych właścicieli ziemskich. Daje to ogólny przekrój pozycji ekonomicznej członków omawianego sądu i pozwala na stwierdzenie, że na stanowiska wybierano jednak osoby majątne, które były w stanie ponieść koszt utrzymania na czas trwania sesji sądowniczej.

¹⁹ *Ibidem*, sobranie 2, t. 6, nr 4989.

²⁰ Byli to Wincenty Rogalski, Adam Kocięł, Józef Podberski, Fabian Świętecki, Szymon Zawisza, Wincenty Pruszyński, Wincenty Dowgiałło, Konstanty Herubowicz, Wincenty Wiszniewski, Józef Hoppen, Józef Mikosza, Jan Czechowicz.

Należy podkreślić, że urzędnicy ci otrzymywali miesięczne wypłaty. Zachowane materiały archiwalne obejmujące okres do 1851 r. pomijają kwestię uposażenia pracowników. Z fragmentarycznych źródeł wiadomo, że dla każdego prezydenta Sądu Głównego w 1812 r. przeznaczono roczne uposażenie w wysokości 1350 rubli, a konsyliarze otrzymywali po 750 rubli²¹. Dopiero formularze osobowe z 1851 r. przedstawiają precyzyjne dane o pensjach pracowników. Prezesi najwyższych sądów otrzymywali wówczas po 386 rubli i 10 kopiejek rocznej pensji podstawowej oraz tzw. dodatku od szlachty w wysokości 757 rubli i 144 kopiejek (łącznie 1143 ruble i 154 kopiejki), ich zastępcy po 715 rubli, a asesorowie po 700 rubli. Sekretarz otrzymywał 342 ruble i 86 kopiejek pensji podstawowej oraz 170 rubli i 71 kopiejek stołowych (tj. dodatku żywnościowego), łącznie jego roczna wypłata wynosiła 512 rubli i 157 kopiejek²². Bardzo często wysokość przyznawanego wynagrodzenia nie pokrywała wydatków związanych z zakwaterowaniem i wyżywieniem, zwłaszcza że czas kadencji pracy sądów poświęcano nie tylko na wypełnianie obowiązków ale także na poszerzenie i zdobycie nowych kontaktów czy na inne przyjemności związane z pobytem w stolicy guberni²³. Miejskowa szlachta nie traktowała tej pracy też jako istotnego źródła dochodów, ale pełnione funkcje uznawano raczej za społeczne i prestiżowe. Oczywiście, stosunek ten uległ zmianie wraz z przemianami politycznymi i kadrowymi na omawianych terenach.

Wykształcenie

Kwestie poziomu edukacji wybieranych urzędników instytucji sądowniczych nie były regulowane prawnie przez władze carskie. Pierwszorzędnym kryterium dopuszczenia do udziału w wyborach był cenzus majątkowy. To szlachta decydowała, kto zasiądzie na danym stanowisku, a po 1831 r. współdecydującym został rząd rosyjski. W przywiązaniu do szlacheckich zasad i tradycji wybierano przede wszystkim osoby cieszące się uznaniem i szacunkiem miejscowej braci szlacheckiej. Dla władzy najważniejszą cechą, jaką musiał wykazać się kandydat, była wierноподданность i lojalizm. Niemniej wśród omawianej grupy były także osoby z poświadczonym wykształceniem.

²¹ PSZRI, sobranie 1, t. 44, cz. 2, s. 226.

²² LVIA, f. 381, inw. 15, sygn. 190.

²³ Gabriela Puzynina w pozostawionych wspomnieniach opisuje swojego ojca, który został wybrany prezydentem izby kryminalnej Sądu Głównego w Mińsku. Fragment dotyczący pełnienia przez niego funkcji sędziego przybliży nieco styl życia prowadzony przez zamożną szlachtę: „Rankami sądził sprawy sumiennie, wieczorem występował w amatorskim teatrze w roli Horacjusza. [...] pojazdy, konie wierzchowe, a nawet i pokoje gościnne były do dyspozycji przyjaciół”. Zob. G. Puzynina, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, oprac. A. Czartkowski, H. Mościcki, Wilno 1928, s. 212.

W przypadku 11 osób posiadamy informacje o tym, że pobierały lub zakończyły naukę w instytucjach oświatowych, 2 osoby ukończyły gimnazjum (Wincenty Pruszyński i Aleksander Chmielewski), również 2 osoby – szkołę powiatową (Dominik Witanowski i Bernard Kudrowski), 8 osób legitymowało się ukończonymi studiami wyższymi (studentami Uniwersytetu Wileńskiego byli: Michał Römer – w formularzu nie podano czy posiadał tytuł naukowy, Wincenty Rogalski, Ludwik Wołowicz i Konstanty Herubowicz – uzyskali stopień kandydata, Kazimierz Pacynko – zakończył nauki w stopniu studenta rzeczywistego; Karol Troskolewski uczył się w Akademii Połockiej, Edward von Kejt ukończył uniwersytet w Dorpacie w stopniu doktora, a Szymon Możniewski był absolwentem uniwersytetu w Charkowie, który zakończył w stopniu kandydata nauk prawnych). Z kolei Zachary Jaworski ukończył podolskie seminarium duchowne. W przypadku Fabiana Świąteczkiego podana została informacja, że był tylko słuchaczem Uniwersytetu Wileńskiego, a Wincenty Wiszniewski trzy lata studiował również na uniwersytecie w Wilnie. W tych dwóch przypadkach nie podano informacji, czy osoby te kończyły studia egzaminem uprawniającym do uzyskania tytułu naukowego.

Przy pozostałych osobach w aktach urzędowych nie podano żadnej wzmianki o posiadanym wykształceniu. Nie oznacza to bynajmniej, że zasiadający urzędnicy sądowi nie znali podstawowych umiejętności, takich jak pisanie lub czytanie. Prawdopodobnie uzyskali je w trakcie nauczania domowego. Był to bardzo popularny system edukacji w XIX w.²⁴ Szlachta byłych ziem Rzeczypospolitej przykładła bowiem dużą wagę do edukacji, zwłaszcza w kontekście wychowania patriotycznego. Poza tym, co zostało już zasygnalizowane powyżej, wykształcenie nie było podstawowym warunkiem uzyskania biernego prawa wyborczego. Inaczej sytuacja przedstawiała się w kwestii urzędów etatowych, głównie kancelaryjnych. Nominacja rządowa na te stanowiska opierała się nie tylko na pochodzeniu kandydata, ale również na jego wykształceniu²⁵.

Przebieg kariery

Niewątpliwie stosunek szlachty do służby cywilnej zmieniał się wraz z prowadzoną polityką władzy. Początkowo wybór na członka sądu szlacheckiego mógł być powodem do dumy dla rodziny oraz źródłem przeświadczenia o ważnej roli w kontynuowaniu tradycji politycznych Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Z czasem sytuacja ulegała zmianie na niekorzyść stanu uprzywilejowanego. W wyniku

²⁴ K. Jakubiak, *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, t. 19, z. 2, s. 15–46.

²⁵ S.Å. Bugaeva, *Ustav o službe: k istorii formirovaniâ professij v Rossii*, „Dokument. Arhiv. Istoriâ. Sovremennost’”, t. 9, Ekaterinburg 2008, s. 131–138.

prowadzonej przez zaborcę systematycznej deklasacji stanu szlacheckiego dla wielu osób wyjściem z sytuacji stawało się niekiedy rozpoczęcie kariery urzędniczej, a wraz z nią akceptacja panującego systemu służby państwowej.

Uściślając – początkowo władza rosyjska nie wprowadziła regulaminu urzędniczego dla osób pochodzących z wyboru, z wyjątkiem punktów zawartych w prawie wyborczym, na podstawie którego dopuszczano do uczestnictwa w sejmikach. Oznacza to, że powołane osoby nie musiały przechodzić poszczególnych szczebli awansu zawodowego, które zapewniłyby osiągnięcie najwyższego stanowiska. Szlachta podczas głosowania na przewodniczącego, w guberniach zachodnich, raczej mogła kierować się posiadaną przez kandydata praktyką sędziowską²⁶. Zmiany zaszły w okresie panowania Mikołaja I. Ingerencja carska dotyczyła zasad wyboru przewodniczących Sądów Głównych. W rozporządzeniu grudniowym z 1831 r. zawarto przepis nakazujący wybór osób na to stanowisko, które „wysłużyły” pełną kadencję na posadach asesorów, sędziów sumienia lub marszałka powiatowego²⁷. Celem tego punktu była nominacja urzędników obojętnym prawem i działaniem systemu administracyjnego.

W literaturze memuarystycznej XIX w. panuje dość krytyczny wizerunek szlachcica-urzędnika. Stawiano przede wszystkim zarzut dotyczący skłonności do „lubowania się” w tytułach²⁸, w czym upatrywano główny motyw udziału w wyborach. Prawdą jest, że nie wszystkie stanowiska były prestiżowe; chodziło głównie o funkcje marszałków, o które rywalizowały między sobą znane rody. Wśród analizowanych pracowników sądu apelacyjnego pojawiają się nazwiska zasłużonych dla kraju rodzin szlacheckich, takich jak Romerowie, Umiasztowscy, Laudańscy, Giedrojciovie, Platerowie, Billewiczowie. Odnajdujemy również wielu przedstawicieli drobnej szlachty, która także odgrywała bardzo ważną rolę w życiu politycznym guberni. Dlatego nie dziwi to, że spośród badanej grupy 55 osób wcześniejsze doświadczenie pracy w instytucjach sądownictwa szlacheckiego posiadały aż

²⁶ Przed wyborami zazwyczaj nastawał czas „kampanii wyborczej”. Tworzyły się wówczas koalicje, dochodziło również do przekupstw. Nieco światła na atmosferę zgromadzeń sejmikowych szlachty i sposób przeprowadzania wyborów rzucają pamiętniki i wspomnienia świadków tych wydarzeń. Dla przykładu warto przywołać fragment wspomnień Eustachego Tyszkiewicza, który opisuje sejmik w Mińsku: „Obiady i hulanka ciągła, godziła często nieprzyjaciół, którzy ze sobą trzy lata żyli w największej zgodzie, a na sejmikach na nowo gniewać się poczynali, wśród ogólnego ruchu, mała część tylko działała, pozostali bracia, należąc do czyjejkolwiek partii, pili i całowali się”. *Vide*: E. Tyszkiewicz, *Obrazy domowego pożycia na Litwie*, Warszawa 1865, s. 33. *Cf.* T. Tripplin, *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytyj w 1856 roku*, t. 1, *Litwa*, Wilno 1858, s. 47; G. Puzynina, *W Wilnie i w dworach litewskich...*; H. Korwin-Milewski, *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*, Poznań 1930, s. 19–20.

²⁷ „Tygodnik Petersburski”, nr 1 z 5 stycznia 1832 r.

²⁸ *Pamiętniki domowe; Pamiętnik Pana Karola Micowskiego*, oprac. M. Grabowski, Warszawa 1845, s. 97.

33 osoby (łącznie z osobami nominowanymi przez rząd). Kolejne 16 osób przed objęciem stanowiska w Sądzie Głównym pełniło wyłącznie różne funkcje kancelaryjne w sądach lub innych organach państwowych. Tylko dla 6 osób było to pierwsze stanowisko w karierze urzędniczej.

Kariera każdej z osób przebiegała inaczej. Niektórzy rozpoczynali służbę jeszcze przed trzecim rozbiorem, a zatem pamiętali tradycje i złote czasy demokracji szlacheckiej dawnej Rzeczypospolitej²⁹. Ważną postacią dla dziejów sądownictwa był m.in. Tomasz Umiastowski, który jeszcze za czasów niepodległej Rzeczypospolitej (w 1774 r.) wybrany został lidzkim i oszmiańskim regentem ziemskim, w 1790 r. – regentem w litewskim Trybunale Głównym, a w 1792 r. – sędzią ziemskim. Brał udział w powstaniu kościuszkowskim, przez co musiał emigrować z kraju. Po powrocie nadal czynnie uczestniczył w samorządzie szlacheckim. Umiastowski odznaczał się dużą znajomością prawa litewsko-polskiego, gdyż w 1800 r. wydał książkę *Sądowy proces*, która stała się ważnym źródłem dla poznania prawa postępowania sądowego Litwy³⁰.

Podczas dokonywania wyboru na stanowisko prezydenta, mimo braku posiadanej wykształcenia przez niektóre osoby, szlachta mogła się kierować raczej doświadczeniem kandydata nabytym w trakcie pełnienia służby w innych instytucjach sądowniczych. Dlatego pokrótce zostaną przedstawione ścieżki kariery przewodniczących omawianej instytucji sądowej.

Pierwszym piastującym najwyższe stanowisko w omawianych latach był Michał Römer, który przed objęciem tej funkcji piastował stanowisko sędziego ziemskiego trockiego powiatu. Kolejnym prezydentem omawianego sądu był Antoni Laudański. W 1788 r. zasiadał w litewskim Trybunale Głównym jako sędzia. W 1789 r. był prezydentem komisji cywilno-wojskowej. W 1790 r. został pisarzem grodzkim, a rok później wybrano go sędzią w litewskim Trybunale Głównym. W 1792 r. piastował funkcję konsyliarza generalnego konfederacji litewskiej. W tym samym roku mianowany został rotmistrzem kawalerii narodowej pierwszej brygady oraz sędzią Trybunału Głównego. W 1794 r. został komisarzem Komisji Edukacji Narodowej. Od 1795 r. do 1802 r. piastował stanowisko pisarza grodzkiego. W 1802 r. wybrany został prezydentem grodzkim, a na kolejnym sejmiku elekcyjnym obrano go prezydentem departamentu cywilnego Wileńskiego Sądu Głównego. W 1812 r., z wyboru szlachty, został prezydentem departamentu karnego Wileńskiego Sądu Głównego. W 1815 r., również z wyboru szlachty, został ponownie prezydentem departamentu cywilnego. Następnym przewodniczącym omawianego sądu był Józef Komar. W 1790 r. praktykował w byłym litewskim Trybunale Głównym,

²⁹ Byli to: Jan Baliński, Tomasz Umiastowski, Wincenty Zaleski, Aleksander Rosochacki, Antoni Laudański, Stanisław Mikulski, książę Antoni Giedroń, Wincenty Dobrzański, Wincenty Rogalski.

³⁰ J. Umiastowska-Nałęcz, *Szmat ziemi i życia: opisy i wspomnienia*, Wilno 1928, s. 27–28.

następnie został komisarzem w wilkomirskim sądzie grodzkim. W 1796 r. wybrano go wilkomirskim sędzią ziemskim. Następny prezydent, Szymon Zawisza, zanim został wybrany na prezydenta w 1821 r., piastował przez dwie kadencje stanowisko sędziego w upitskim sądzie ziemskim. W latach 1811–1817 obrano go na sędziego granicznego. Następnie, w 1817 r. został marszałkiem powiatu upitskiego. Wincenty Dowgiałło był sędzią ziemskim w powiecie zawilejskim. W latach 1811–1823 pełnił funkcję prezydenta tego sądu, a w 1823 r. obrany został podkomorzym powiatu zawilejskiego. Józef Syruć, obrany na prezydenta przed powstaniem listopadowym, w latach 1814–1820 był sędzią grodzkim powiatu wileńskiego³¹.

Od ukazu wydanego w 1831 r. to car miał wskazywać osoby obejmujące posadę prezesa, lecz podczas toczących się sejmików w 1833 r. to szlachta dokonała jeszcze wyboru na tę funkcję, a kandydat szlachty uzyskał aprobatę monarchy. Na prezydenta izby cywilnej powołano wówczas Gaspra Billewicza (w latach 1808–1811 regent rosieńskiego sądu grodzkiego. W 1820 r. objął funkcję wicemarszałka tego powiatu, a w 1823 r. obrano go na podkomorzego. W latach 1827–1829 był asesorem departamentu cywilnego, w 1830 r. został marszałkiem powiatu rosieńskiego), który sprawował tę funkcję do 1839 r.

Inna sytuacja polityczna zastała szlachtę już w roku 1840 r. Wydarzenia toczące się w guberni wileńskiej oraz na sejmiku z tego roku opisywał Seweryn Römer. Na prezydenta izby cywilnej wybrano wówczas decyzją wotującej szlachty hrabiego Stefana Platera. Jednak Mikołaj I nakazał przeprowadzenie zmian kadrowych. Na prezesa mianowano „z wysłużonych w Senacie”³² Aleksieja Konoplina, który rozpoczął karierę jako kancelarzysta w Moskwie, pracował również w moskiewskim sądzie na stanowisku asesora. Następnie został mianowany prokuratorem w Odesie, później przeniesiono go na to samo stanowisko na Podolu, by ostatecznie w 1840 r. trafić do Wilna. Kolejnym mianowanym przez cara przewodniczącym został Edward von Kejt. W 1831 r. wstąpił na służbę do kurskiego rządu gubernialnego jako kancelarzysta. Dwa lata później przeniesiono go do izby skarbowej. W 1839 r. został skierowany do guberni inflanckiej do kancelarii Ministerstwa Dóbr Państwowych. W 1844 r. zgodnie z prośbą von Kejta mianowano go urzędnikiem do specjalnych poruczeń przy wileńskim wojennym gubernatorze, a następnie awansowano na prezydenta izby cywilnej. Ostatnim prezesem w omawianym w artykule był Jan Czechowicz. Jako jedyny z szeregu osób pełniących najwyższe stanowisko w izbie cywilnej pełnił służbę wojskową. W 1823 r. wstąpił do Jegierskiego Pułku Piechoty. W 1832 r. na osobistą prośbę Czechowicz został odwołany. W 1834 r. objął posadę kuratora zapasowego magazynu zbożowego, funkcję

³¹ LVIA, f. 447, inw. 3, sygn. 696; *ibidem*, f. 447, inw. 3, sygn. 752.

³² *Vide*: S. Römer, *Wspomnienia spisane w 1863 roku*, oprac. T. Bairasauskaite, Warszawa 2017, s. 123–124.

tę sprawował do 1840 r. W tym samym roku z nakazu władzy objął posadę asesora w święcińskim sądzie powiatowym. Na tym stanowisku pracował do 1850 r., aby w tym samym roku zostać wybrany przez szlachtę na prezesa izby cywilnej³³.

Inaczej sytuacja przedstawiała się w przypadku sekretarzy. Powoływani byli oni na stanowisko przez władzę gubernialną. Dla pracowników administracji biurowej obowiązywała, aczkolwiek niezbyt ściśle przestrzegana, hierarchia służbowa stanowisk. Wszystko zależało od woli rządu i wolnych etatów. Dla 6 osób, które w omawianym okresie pełniły tę funkcję, nie było to pierwsze zajmowane stanowisko. Rozpocynały one karierę od innych posad kancelaryjnych. Wacław Kluczkowski oraz Wincenty Dobrzański zaczęli jako regenci, Karol Troskoleński jako wiceregent, Kazimierz Pacynko oraz Aleksander Chmielewski jako kancelarzyści. Wszyscy zapoczątkowali swoją karierę urzędniczą w sądach ziemskich, tylko Zacharego Jaworskiego po ukończeniu edukacji skierowano na urząd kopisty w podolskiej izbie skarbowej.

Awanse rangowe

Kariera urzędników imperium rosyjskiego była regulowana systemem nadawania stopni (*czynu*) na podstawie tabeli rang wprowadzonej w 1722 r. za panowania Piotra I. Naturalnie taki system służby państwowej objął również mieszkańców ziem guberni zachodnich. Podstawę otrzymania *czynu* stanowiło pochodzenie danej osoby oraz wysługa lat. W ciągu panowania kolejnych rosyjskich władców zmieniano zasady awansu na kolejne rangi. Do najważniejszych dokumentów dla analizowanego tematu należy ustawa z 1 sierpnia 1801 r. Dotyczyła ona reguł awansowania i obsadzania stanowisk urzędniczych. Wprowadzała także nową regulację prawną dla urzędników pochodzących z wyboru szlachty. Główną jej treścią było wprowadzenie kryterium pełnienia służby nieprzerwanie przez dwie kadencje trwające po trzy lata. Dodatkowo o rzetelności wykonywanej przez nich pracy musiał poświadczyć główny przełożony³⁴.

W 1834 r. wydano nowy ukaz carski regulujący system awansu przebiegający według tabeli rang urzędników pochodzących z nominacji rządowej oraz z wyborów sejmikowych. Najistotniejszym punktem tej ustawy był podział wszystkich pracowników służby państwowej na trzy kategorie. Kryterium podziału było wykształcenie. Do pierwszej kategorii zaliczono urzędników z wyższym wykształceniem, do drugiej – ze średnim, a do ostatniej należeli pracownicy z podstawowym lub domowym wykształceniem. Do każdej kategorii przypisano również wymóg przepracowania określonej liczby lat w administracji cywilnej, który zapewniłby podwyższanie rangi.

³³ LVIA, f. 381, inw. 15, sygn. 190; „Tygodnik Petersburski”, nr 17 z 3/15 marca 1850 r.

³⁴ PSZRI, sobranie 1, t. 26, nr 19 961.

Przebieg ścieżki awansu był również uzależniony od posiadanego potwierdzenia szlachectwa oraz nagród za nadzwyczajne zasługi w pracy. Takie same zasady kariery obowiązywały również osoby pochodzące z wyborów sejmikowych³⁵.

Jak wynika z analizy źródłowej dostępnych formularzy osobowych, spośród 55 osób 19 w trakcie pełnienia służby cywilnej w omawianym okresie dosłużyło się stopnia rangi. Byli to: Szymon Możniewski (V klasa według tabeli rang, czyli radca stanu); Iwan Kranc, Iwan Kirow, Grzegorz Chodolej, Bernard Kudorowski (VII klasa – radca dworu); Gasper Billewicz, Michał Bobrow, Kazimierz Pacynko (VIII klasa – asesor kolegialny); Wincenty Dobrzyński, Wincenty Rogalski, Dominik Witanowski, Karol Troskoleński (IX klasa – radca tytularny); Adam Dauksza, Jan Czechowicz (X klasa – sekretarz kolegialny); Zachary Jaworski, Aleksander Chmielewski, Józef Mikosza (XII klasa – sekretarz gubernialny).

Najmniej osób zdobyło stopnie w trakcie panowania Aleksandra I. Mogło się to wiązać z mniejszym przywiązaniem szlachty do tytułów i stopni rosyjskich. Zajmowanie stanowisk traktowano raczej jako zaszczyt dla rodziny, a nawet obowiązek szlachecki. Panowanie Mikołaja I zmieniło podejście mieszkańców prowincji zachodnich do służby państwowej. Od wprowadzenia przez rosyjskiego monarchę nowej ustawy wyborczej w 1831 r. ranga oraz czas pełnienia służby stały się jednym z kryteriów uczestnictwa w sejmikach elekcyjnych. Car ten dążył również do przywiązania zwłaszcza młodych szlachciców do służby państwowej. Zdobywanie rang stawało się niezbędnym środkiem do rozwoju kariery. Poza tym obejmowanie posad urzędniczych dawało drobnej szlachcie (lub osobom pozbawionym szlachectwa) możliwość stałego dochodu oraz zabezpieczało przyszłość w postaci urzędniczej emerytury.

Spśród 19 osób najwyższą rangę posiadał Szymon Możniewski – towarzysz prezydenta z nominacji rządowej w latach 1850–1853. Warto prześledzić drogę jego kariery, która umożliwiła mu uzyskanie najwyższej, V klasy rangi spośród badanej grupy. Szymon Możniewski w 1824 r. ukończył pełny kurs nauk w Imperatorskim Uniwersytecie Charkowskim w stopniu rzeczywistego studenta. W 1825 r. zaakceptowano jego podanie z prośbą o skierowanie go do kancelarii Departamentu Zaopatrzenia. W tym samym roku otrzymał stopień naukowy kandydata nauk prawnych. Na podstawie dyplomu ukończenia studiów wyższych uzyskał X rangę. W 1827 r. pracował jako pomocnik naczelnika stołu. W 1828 r. awansował na radcę tytularnego ze starszeństwem. W 1830 r. uzyskał IX rangę. W następnym roku, w związku z toczącą się wojną w Królestwie Polskim, przeniesiony został do kancelarii generała intendenta Armii Rosyjskiej. W 1834 r. otrzymał posadę jako sowiec w Rządzie

³⁵ *Ibidem*, sobranie 2, t. 9, nr 7224; W.L. Stiepanow, *Przedrewolucyjna biurokracja rosyjska – zasadnicze etapy i tendencje rozwoju (XVII–początek XX wieku)*, [w:] *Dzieje biurokracji*, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magiera, t. 4, cz. 1, Lublin–Siedlce 2011, s. 53–54.

Tymczasowym w Gruzji. Jeszcze w tym samym roku otrzymał rangę asesora kolegijskiego. W 1837 r. awansował na radcę nadwornego. W 1843 r. został mianowany radcą przy permskim Departamencie Dóbr Państwowych. W czasie pełnienia tej funkcji dosłużył się stopnia radcy kolegijskiego. Jeszcze w tym samym roku został zwolniony na własną prośbę. W 1846 r. pracował w kancelarii Ministerstwa Sprawiedliwości. Został następnie strapczym³⁶ sybirskim. W 1850 r. Możniewski był przeniesiony do izby cywilnej Wileńskiego Sądu Głównego na stanowisko towarzysza prezydenta oraz nadano mu rangę radcy stanu³⁷.

Warto zaznaczyć, że najszybciej można było otrzymać kolejne stopnie rang, pełniąc nieprzerwanie służbę na danym stanowisku. Tak było w przypadku pochodzących z wyboru konsyliarzy Wincentego Rogalskiego³⁸, Dominika Witanowskiego³⁹ czy innych już etatowych pracowników – w tym przypadku sekretarzy: Wincentego Dobrzańskiego⁴⁰ oraz Kazimierza Pacynko⁴¹. Urzędnicy,

³⁶ Prokurator powiatowy.

³⁷ LVIA, f. 381, inw. 15, sygn. 190.

³⁸ Wincenty Rogalski – w 1794 r. wstąpił do służby cywilnej jako sekretarz w trockiej policji ziemskiej. W 1798 r. przeniesiony został do litewskiej izby skarbowej na stanowisko naczelnika stołu. W 1804 r. awansował na asesora kolegijskiego. W 1805 r. pełnił funkcję sekretarza w wileńskim rządzie gubernialnym. W 1807 r. został skarbnikiem państwowym. W 1808 r. mianowano go strapczym do spraw karnych. Rok później przeniesiono go do wileńskiego rządu gubernialnego na stanowisko strapczego do spraw karnych. W 1809 r. został radcą nadwornym. Wybrano go na towarzysza prezydenta izby cywilnej. W 1812 r. brał udział w walkach przeciwko Napoleonowi. W 1813 r. powrócił na zajmowane wcześniej stanowisko. LVIA, f. 447, inw. 3, sygn. 752.

³⁹ Dominik Witanowski – rozpoczął służbę cywilną w 1808 r. jako kancelarz. W 1811 r. został pomocnikiem nauczyciela literatury w Krzemieńcu. W 1812 r. otrzymał pierwszą rangę sekretarza gubernialnego. W 1813 r. pracował jako nauczyciel łaciny i języka polskiego, a w 1815 r. zrezygnował z tego stanowiska. W 1818 r. został skierowany do kancelarii szlacheckiej komisji wywodowej. W tym samym roku z wyboru szlachty obrany na asesora izby cywilnej grodzieńskiego Sądu Głównego. W 1818 r. otrzymał rangę sekretarza kolegijskiego. W 1819 r. awansował na radcę tytularnego. W 1820 r. mianowano go strapczym grodzieńskim, a w 1826 r. awansował na asesora kolegijskiego. W 1828 r., z rozkazu rządu, został zastępcą prezydenta departamentu karnego. W 1830 r. przeniesiono go na to samo stanowisko departamentu cywilnego w Wilnie. *Vide*: LVIA, f. 447, inw. 3, sygn. 752.

⁴⁰ Wincenty Dobrzański – w latach 1790–1803 był regentem w sądzie podkomorskim. W 1803 r. został regentem kowieńskiego sądu ziemskiego. W 1805 r. przeniesiono go do 2. Departamentu Sądu Głównego. W 1806 r. został mianowany na stanowisko sekretarza. Zajmował je do 1839 r. W czasie trwania służby nagradzany rangami: w 1814 r. sekretarz gubernialny, w 1817 r. sekretarz gubernialny, w 1818 r. sekretarz kolegijski, w 1821 r. radca tytularny. *Vide*: LVIA, f. 447, inw. 3, sygn. 752;

⁴¹ Kazimierz Pacynko – w 1832 r. z rozkazu rządu gubernialnego skierowano go w poczet kancelarzy wileńskiego sądu powiatowego. W tym samym roku przeniesiono go do kancelarii grodzieńskiego szlacheckiego zebrania deputackiego. W 1832 r. otrzymał pierwszą rangę sekretarza gubernialnego. W 1834 r. został protokolistą, a dwa lata później sekretarzem. W 1838 r. awansował na sekretarza kolegijskiego, a w 1840 r. mianowano go radcą tytularnym. W 1842 r. został przeniesiony do wileńskiej izby cywilnej na stanowisko naczelnika stołu. W 1843 r. awansował na protokolistę. W następnym roku objął funkcję sekretarza. W 1845 r. nagrodzony rangą asesora kolegijskiego. *Vide*: LVIA, f. 381, inw. 15, sygn. 184.

pochodzący z wyborów sejmikowych, mieli nieco utrudnioną ścieżkę kariery ze względu na niepewną nominację na kolejną kadencję, a jak zostało już wyżej podkreślone, podstawą otrzymania rangi była wyznaczona w dekretach carskich wysługa lat.

Nagrody i odznaczenia

Rosyjski system nagród i odznaczeń współistniał razem z tabelą rang. Urzędnicy pochodzący z wyboru szlachty mieli przyznane takie same prawa do otrzymywania odznaczeń jak w przypadku powołania przez władzę⁴². Za wybitne osiągnięcia podczas służby lub rzetelnie wykonaną pracę urzędnik mógł liczyć na szczególne wynagrodzenie ze strony carskiego rządu. Gratyfikacje były ważną częścią życia służbowego pracowników, swoistym sposobem jego wyróżnienia, a przede wszystkim mogły przyspieszyć proces awansu rangowego.

Jedną z nagród było wsparcie finansowe pracownika. Nagrodę pieniężną w ciągu swojej kariery urzędniczej otrzymało 5 osób z badanej grupy⁴³. Kolejną formą wynagrodzenia była pochwała pisemna od ministra sprawiedliwości, gubernatora lub samego monarchy. Tego zaszczytu dostąpiło 6 osób⁴⁴. Innym sposobem nobilitacji urzędniczej były przyznawane rosyjskie ordery, spośród których najpopularniejszymi były: Order św. Stanisława⁴⁵, Order św. Włodzimierza⁴⁶ oraz

⁴² *Svod Zakonov Rossijskoj Imperii*, t. 3, *Svod ustawov o službe graždanskoj*, Sankt-Peterburg 1857.

⁴³ Michał Bobrow w 1831 r. za rzetelną pracę został nagrodzony jednorazowo roczną wypłatą w wysokości 200 rubli srebrem. Pracując w Wilnie już jako asesor sądu, otrzymał w 1837 r. jako nagrodę kwotę 1000 rubli; Edward von Kejt, pracując w guberni inflanckiej w Ministerstwie Dóbr Państwowych, w 1844 r. nagrodzony został półroczną pensją; Grzegorza Chodoleja za rzetelnie wykonywaną pracę w wileńskim rządzie gubernialnym nagradzano kolejno w latach 1839, 1841 i 1842 nagrodami pieniężnymi (w tym przypadku nie podano wysokości przyznawanych kwot); Adam Dauksza w 1837 r. otrzymał 375 rubli srebrem; Szymon Możniewski w 1833 r. otrzymał nagrodę pieniężną za pracę w kancelarii generała intendenta Armii Rosyjskiej w czasie trwania powstania listopadowego (nie podano kwoty nagrody).

⁴⁴ Wincenty Dobrzański w 1828 r. otrzymał pochwałę od imperatora; Piotr Olechnowicz w 1826 r. za szybkie rozwiązanie spraw otrzymał pochwałę od naczelnika, a w 1828 r. za staranną pracę zostało mu wręczone podziękowanie monarsze; Karol Troskoleński w 1832 r. za rzetelną pracę został nagrodzony pochwałą przez gubernatora kniazia Dołgorukowa, a w 1838 r. doczekał się kolejnej nagrody od generała gubernatora za szczególną troskę o prowadzone sprawy; Bernard Kudorowski w 1833 r. otrzymał list pochwalny za wykonywaną pracę; Adam Dauksza w 1833 r. dostał list pochwalny za pracę, w 1836 r. od monarchy, a w 1840 r. od rządu gubernialnego; Kazimierz Pacynko dostał list pochwalny za wykonywaną pracę w 1850 r.

⁴⁵ Dominik Witanowski w 1833 r., Michał Bobrow w 1836 r., Bernard Kudorowski w 1837 r., Iwan Kirow w 1834 r.

⁴⁶ Wincenty Rogalski w 1812 r., Wincenty Dowgiałło w 1823 r., Dominik Witanowski w 1825 r., Andrzej Masłowski w 1833 r., Bernard Kudorowski w 1843 r.

Order św. Anny⁴⁷. Łącznie otrzymało je 13 osób. Jednemu z urzędników przyznano również Polski Znak Honorowy za Zasługi Wojenne, w tym przypadku za wzięcie udziału w stłumieniu powstania listopadowego⁴⁸, inny pracownik sądu otrzymał Znak Honorowy za obronę archiwum sądowego podczas ataku Napoleona w 1812 r.⁴⁹ Do pozostałych odznaczeń nadawanych pracownikom służby państwowej, tym razem jako nagrodę za przepracowane lata w administracji państwowej, należał Znak Honorowy za Długoletnią i Nieskazitelną Służbę. Można było otrzymać to odznaczenie za 15, 20 lub 25 lat pracy i kolejno co 5 lat. To odznaczenie uzyskało 5 osób⁵⁰.

Daje się zauważyć, podobnie jak w przypadku przyznawanych awansów rangowych, intensywność nadawania rosyjskich nagród zwłaszcza za rządów Mikołaja I. Mimo niechęci cara wobec szlachty guberni zachodnich, pracownicy izby cywilnej otrzymywali ordery czy listy pochwalne. Był to sposób nagradzania ich za rzetelną pracę, a także jedna z form przywiązania do władzy.

Podsumowanie

Podjęta analiza personalna składu osobowego departamentu cywilnego (następnie izby) Wileńskiego Sądu Głównego w latach 1802–1853 wykazała różnice w omawianej grupie. Wybierani pracownicy sądowi różnili się pod względem zajmowanej pozycji ekonomicznej, wykształcenia czy przebytej ścieżki kariery oraz awansu rangowego. Dzieliła ich również różnica pokoleniowa. W czasach Aleksandra I nie dochodziło do większych zmian ustrojowo-prawnych. Samorząd szlachecki nadal odgrywał ważną rolę w życiu miejscowej szlachty. Z upływem lat stosunek do władzy i służby musiał ulec zmianie. Widać to w przyznawanych rosyjskich odznaczeniach i rangach urzędniczych. Jedno się nie zmieniło. Z racji obowiązującego prawa wyborczego na stanowiska sędziowskie podczas sejmików elekcyjnych była wybierana wyłącznie szlachta, która przede wszystkim musiała wypełnić stawiany wymóg cenzusu majątkowego. Prawo to nie dotyczyło urzędników pochodzących z nominacji władzy.

⁴⁷ Grzegorz Chodolej – brak daty; Antoni Laudański w 1809 r., Wincenty Rogalski w 1820 r., Szymon Zawisza w 1820 r., Dominik Witanowski w 1824 r., Adam Dauksza w 1826 r., Gasper Billewicz w 1837 r., Iwan Kirow w 1835 r., Jan Czechowicz w 1849 r.

⁴⁸ Był nim Grzegorz Chodolej.

⁴⁹ Był nim Wincenty Dobrzański.

⁵⁰ Dominik Witanowski otrzymał w 1832 r. odznaczenie Znak Honorowy za Długoletnią i Nieskazitelną Służbę za 20 lat służby; Michał Bobrow w 1836 r. również za 20 lat pracy; Bernard Kudowski w 1843 r. za 25 lat pracy; Iwan Kirow w 1843 r. za 25 lat pracy; Adam Dauksza w 1837 r. za 25 lat pracy; Grzegorz Chodolej w 1844 r. za 15 lat służby.

Na przestrzeni omawianych lat widać również, jak zmieniała się polityka carów. Do lat czterdziestych na stanowiska przewodniczących i asesorów wybierano osoby z guberni wileńskiej. Jednak z czasem doszło do zaostrzenia kursu polityki rusyfikacyjnej wobec prowincji przyłączonych do imperium. Zmiany zachodziły zarówno w lokalnym prawodawstwie, jak i w prawie wyborczym oraz sądownictwie. Przełomowy dla wszystkich guberni zachodnich był rok 1840, jak zanotował wspomniany już Seweryn Römer: „W historycznym więc badaniu i poszukiwaniu prawodawstwa tutejszych prowincji jest to rok nadzwyczaj ważny!”⁵¹. Chodziło oczywiście o ostateczną likwidację Statutu Litewskiego i wprowadzenie prawa rosyjskiego. Zmiany norm prawnych rzutowały na politykę kadrową władz w stosunku do najwyższych stanowisk w Wileńskim Sądzie Głównym. Od tego roku na czele sądu i w jego szeregach znalazły się osoby spoza guberni, co było przejawem zwiększenia kontroli i rusyfikacji wymiaru sprawiedliwości.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

f. 381, sygn. 15, inw. 177; f. 381, sygn. 15, inw. 184; f. 381, inw. 15, sygn. 190; f. 447, sygn. 3, inw. 696; f. 447, inw. 3, sygn. 752.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dmitriev M.A., *Glavy iz vospominanij moej žizni*, Moskva 1998.

Kalendarz Polityczny dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego, Wilno 1806–1823.

Korwin-Milewski H., *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*, Poznań 1930.

Pamiatnye kniżki vilenskoj gubernii, Vil’nūs 1845–1853.

Pamiętniki domowe; Pamiętnik Pana Karola Micowskiego, oprac. M. Grabowski, Warszawa 1845.

Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii, sobranie 2 i 3.

Puzynina G., *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, oprac. A. Czartkowski, H. Mościcki, Wilno 1928.

Römer S., *Wspomnienia spisane w 1863 roku*, oprac. T. Bairasauskaite, Warszawa 2017.

Svod Zakonov Rossijskoj Imperii, t. 3, *Svod ustavov o službe graždanskoj*, cz. 2, Sankt-Peterburg 1857.

Trippin T., *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytyj w 1856 roku*, t. 1, *Litwa*, Wilno 1858.

⁵¹ S. Römer, *Wspomnienia spisane w 1863 roku...*, s. 125.

- „Tygodnik Petersburski”, nr 1 z 5 stycznia 1832 r.
„Tygodnik Petersburski”, nr 16 z 26 lutego/10 marca 1835 r.
„Tygodnik Petersburski”, nr 43 z 8/20 czerwca 1843 r.
„Tygodnik Petersburski”, nr 86 z 3/15 listopada 1844 r.
„Tygodnik Petersburski”, nr 15 z 23 lutego/7 marca 1845 r.
„Tygodnik Petersburski”, nr 17 z 3/15 marca 1850 r.
Tyszkiewicz E., *Obrazy domowego pożycia na Litwie*, Warszawa 1865.
Umiastkowska-Nałęcz J., *Szmat ziemi i życia: opisy i wspomnienia*, Wilno 1928.

OPRACOWANIA

- Bugaeva S.Ā., *Ustav o službe: k istorii formirovaniâ professij v Rossii*, „Dokument. Arhiv. Istoriâ. Sovremennost”, t. 9, Ekaterinburg 2008.
- Demidova N.F., *Služiłaâ búrokratiâ v Rossii XVII v. i ee rol' v formirovanii absolútizma*, Moskva 1987.
- Jakubiak K., *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, t. 19, z. 2. <https://doi.org/10.12775/SPI.2016.2.001>
- Korbowicz A., Witkowski W., *Prawo i sądy na zabranych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XIX w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, t. 55, z. 1.
- Korowicki A., *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826.
- Kuznecov N.I., Šelkoplâ V.A., *Istoriâ gosudarstva i prava Belarusi*, Minsk 1999.
- Stiepanow L., *Przedrewolucyjna biurokracja rosyjska – zasadnicze etapy i tendencje rozwoju (XVII–początek XX wieku)*, [w:] *Dzieje biurokracji*, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magiera, t. 4, cz. 1, Lublin–Siedlce 2011.
- Zasztowl L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 60–61.

NOTKA O AUTORCE

Mgr Jolanta Kowalik – absolwentka magisterskich studiów historycznych oraz studiów I stopnia filologii rosyjskiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, obecnie doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego na kierunku historia.

Zainteresowania naukowe: historia Rosji i literatury rosyjskiej w XIX w; społeczeństwo ziem litewsko-białoruskich w XIX w; urzędnicy na ziemiach litewsko-białoruskich w XIX w.

e-mail: j.kowalik1901@wp.pl